

QO‘QON XONLIGIDA ME‘MORCHILIKNING RIVOJLANISHI

Namangan davlat universiteti Tarix yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Abdullayev Zohidjon

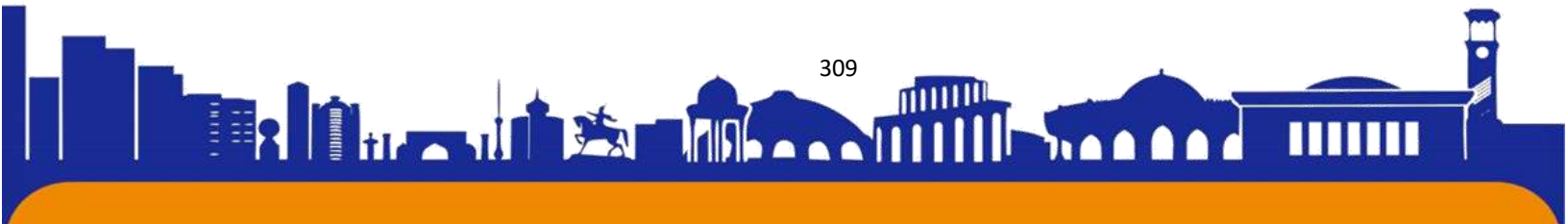
Annotatsiya: Xalqimizning madaniy-ma‘naviy boyliklari va milliy qadriyatlarini to‘la, oqilona egallash va rivojlantirish hozirgi avlodning vazifasidir. Gap o‘tmish madaniy-ma‘naviy boyliklariga ega bo‘lishdagina emas, balki uni chuqur egallab, yangi yuksak bosqichga ko‘tara bilishdadir. Mazkur maqolada Qo‘qon xonligida me‘morchilikning rivojlanishi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi me‘morchiligi va amaliy san‘ati, dizaynerlar, klassik uslublar, arxitektura, hattotlik san‘ati, xom g‘isht, ganch, tosh, loy, somon va ohak, xonlik me‘morchiligi.

Insonlarning konstruktsiyalari dizayn va texnologiyada rivojlanib, eng qadimgi tsivilizatsiyalardan boshlab - G‘arb tarixida, qadimgi Gretsiya va Rim degan ma‘noga ega. Amerikaning buyuk binosi klassik uslublar arxitekturasi deb atalgan davrdan boshlab yunon va rim arxitekturasidan kelib chiqdi. Ba‘zida arxitektorlar klassik uslublarni taqlid qilishadi va ko‘pincha dizaynerlar klassikani rad etishadi yoki takomillashadi.

XVIII asrning ikkinchi yarmi – XIX asr boshlarida [Qo‘qon xonligi](#) kuchli markaziy hokimiyatga ega bo‘lgan markazlashgan davlat sifatida qaror topishi natijasida iqtisodiyotning birmuncha jonlanishi madaniy hayotga ta‘sir etmay qolmadi. Mamlakat poytaxti Qo‘qon va boshqa shaharlarda bir qator me‘morchilik obidalari, yo‘llar, ko‘priklar, hammomlar qurildi, amaliy va hattotlik san‘ati rivoj topdi.

XIX asrning birinchi yarmida xonlikda [Umarxon](#), [Muhammadalixon](#), [Nodirabegim](#), [Xudoyorxon](#), [Sulton Murodbek](#), [Sulton Sayidxon](#), harbiy boshliqlardan [Musulmonquli](#), [Aliquli](#), Xolmuhammad [mingboshilar](#) va zamonasining ilg‘or, ma‘rifatli kishilari tomonidan me‘moriy obidalar qurdirildi, shaharsozlik tez sur‘atlar bilan rivojlandi. Me‘morchilikda asosiy e‘tibor madrasalar, masjidlar, xonaqolar, darvesh va qalandarlar uchun takyaxonalar, qorixonalar, sardobalar, ko‘priklar, hammomlar, bozor rastalari barpo etish ishlariga qaratilgan.

Me'morchilik imoratlarining markazi [Qo'qon](#) shahri bo'lib, 1842-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, bu yerda 15 ta [madrasa](#) mavjud bo'lib, eng ko'zga ko'ringanlari Hakim to'ra, Mohlar oyim, Muhammadalixon, Norbo'tabek, Jomiy, Oliy, Sulton Murodbek, Xo'ja dodxoh, Ming oyim madarasalari bo'lgan. Shahar markazi Chorsuda to'rtta yirik madrasa qad ko'targan. Ushbu madrasalarning 38 tadan 108 tagacha hujrasi bo'lgan.

Bu davrda Toshkent shahrida ham bir qancha madrasalar barpo etilgan. Jumladan, Umarxon davrida Tinchbof go'zarida Shukurxon madrasasi, Ko'kcha dahasida Eshon Bo'rixo'ja Sanchiqmoni madrasasi qurilgan. Keyinroq Muhammadalixon farmoni bilan shahar [registonida](#) madrasa qad rostlagan va unga Mir Inoyatulloh bosh mudarris etib tayinlangan. Isoxo'ja madrasasi, Charxchiko'cha madrasasi, Mahmud dasturxonchi madrasalari ham shu davrda bunyod etilgan.

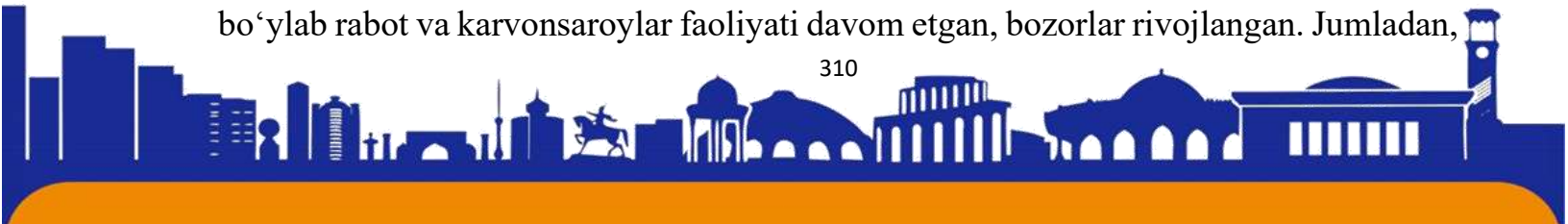
Shuningdek, [Marg'ilonda](#) Saidahmadxo'ja madrasasi, [Andijon](#) shahri atrofida Otaqo'zi madrasasi, Mirzaquli Bo'lish madrasasi kabilar qurilgan. Umuman olganda, xonlikning Qo'qon, [Toshkent](#), Andijon, [Xo'jand](#), [O'ratepa](#), Marg'ilon, [Turkiston](#) kabi shaharlarida 200 dan ortiq madrasalar barpo etilgan.

Xonlikda Jome (juma va hayit namozlarini o'qish uchun) va mahalla (besh vaqt namoz o'qish uchun) masjidlari qurilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Jome masjidlari o'zining salobatligi bilan ajralib turgan. Ular baland gumbazli va tekis shiftli bo'lib, har ikkala turdagi binoning ichki ko'rinishidagi shiftiga va tashqi ko'rinishidagi gumbaz bezagiga alohida e'tibor berilgan. Masjidlar binosining qurilishi va ularning ta'miri asosan vaqflar hisobidan amalga oshirilgan.

Qo'qon xonligida maqbaralar xonlar, sayyid va xo'jalar qabrlari ustida barpo qilingan va ularning qurilishi hamda ta'mirlanishi savobli ishlardan hisoblangan. Shuningdek maqbaralar qurdirish obro' orttirish vositasi ham bo'lgan. Farg'ona vodiysida XVIII – XIX asrlarda qurilgan maqbaralarning ichki ko'rinishida XI – XII asrlarga xos an'analar ko'zatiladi.

Xonlik me'morchiligi tarixida jamoat binolari sirasiga kiruvchi hammomlar alohida o'rin egallaydi. Hammomlar pishiq g'ishtdan, bir necha gumbazli qilib qurilgan va ular egasining nomi bilan atalgan.

Xonlikda me'morchilikning rivojlanishi savdo-sotiq munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan inshootlar qurilishida ham kuzatiladi. Xonlik hududlarida markaziy yo'llar bo'ylab rabot va karvonsaroylar faoliyati davom etgan, bozorlar rivojlangan. Jumladan,

Toshkentda [Chorsu](#) bozori sakkizta ko‘chani birlashtirgan. Bu bozor o‘nga yaqin savdo maydonlari va qirgqa yaqin savdo – hunarmandchilik rastalarini o‘z ichiga olgan. Rastalar ko‘chani ikki tomoni bo‘ylab joylashgan va ularni ko‘cha o‘rtasini egallagan baland tim birlashtirgan. Tim yog‘och tirkagich va to‘siqlardan tashkil topgan. Bunday bino va inshootlar hukmdorlar, alohida amaldorlar va shaxslar tomonidan qurdirilgan.

Xonlik me‘morchiligiga yog‘och, temir, pishiq yoki xom g‘isht, yupqa sopol g‘isht, ganch, marmar, xarsang tosh, sog‘ tuproq va ohak asosiy qurilish materiallari bo‘lgan. Temir va yog‘och kam bo‘lganligi bois qurilishda ko‘proq pishiq yoki xom g‘isht, ganch, tosh, loy, somon va ohak ishlatilgan. Binolar poydevoriga xarsangtosh yoki marmartosh yotqizilgan. Qurilishda terak, tol, tut, yong‘oq, qayrag‘och va archa yog‘ochlaridan keng foydalanilgan. Pishiq g‘isht, ganch, yupqa sopol g‘ishtlar maxsus xumdonlarda pishirib tayyorlangan.

Xonlikda qurilgan binolarning umumiy tuzilishi va rejalashtirishida an‘anaviylik saqlanib qolgan bo‘lsa-da, Qo‘qon me‘morchiligida tashqi aloqalarning ham ta‘siri seziladi. Binolarning bezaklarida rang-barang g‘ishtlar ko‘p ishlatilgan. Shiplarga solingan gullar O‘rta Osiyodagi qadimiy yodgorliklardan o‘zining jimjimadorligi, bo‘yog‘ining yorqinligi, ularning ba‘zan ko‘zni qamashtiradigan darajada aralash – quralash bo‘lib ketganligi bilan farq qilgan.

Qo‘qon xonligida qurilish va me‘morchilik bilan birga amaliy san‘at ham rivoj topgan. Xususan, amaliy san‘atning naqqoshlik, yog‘och va ganch o‘ymakorligi sohalari yuksak darajada taraqqiy etgan bo‘lib, ularda me‘morchilikda keng foydalanilgan. Amaliy san‘atning yuqori darajasi Xudoyorxon saroyida, Oltiariqdagi Do‘sti Xudo masjidida ayvonida ishlangan nashqlarda Andijon atrofidagi Otaqo‘zi madrasasi bezaklaridagi islmiy naqshlarda, Chodak masjidining yog‘och va ganch o‘ymakorligida, Rishtondagi Xo‘ja Ilg‘or masjidining shift bezaklarida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Qo‘qon xonligi me‘morchiligi va amaliy san‘atida butun O‘rta Osiyo uchun xos bo‘lgan an‘anaviy uslublar bilan bir qatorda mahalliy xususiyatlar ham saqlangan. Qo‘qon, Toshkent me‘morchilik maktablarining vakillari jamoat binolarini qurish va ularni bezashda, naqshlar tanlashda o‘z maktablarining an‘analarini takomillashtirganlar hamda rivojlantirganlar. Qo‘qon va Toshkentning mahalliy me‘morchilik maktablari o‘zlarining keng rejali, hajmli manzaralari, bezak va jihozlarning g‘oyat nafisligi, ranglarning sho‘xchanligi hamda yog‘och va ganch

o‘ymakorligi bilan ajralib turadi. Xonlik me‘morchiligida chiroyli qilib aylantirib urg‘u berilgan, ichiga islamiy naqshlar tushirilgan, ko‘proq qizil hamda yashil bo‘yoqlar bilan jilolangan bezaklar ko‘pchilikni tashkil etadi.

Bu davrda xonlikda hattotlik va kitobat san‘ati ham rivoj topgan edi. Qo‘qon xonligining o‘z hattotchilik maktabi bo‘lib, mamlakatda ko‘plab xattotlar yashab, ijod qilganlar. Xattotlarning aksariyati shoir, tarixchi bo‘lgan yoki miniatyura san‘ati bilan shug‘ullangan. Qo‘qonlik Muhammad Latif, Abdulg‘ozi Xo‘ja Xo‘qandiy, Mirzo Bobokalon Xo‘qandiy, Ahmadjon kotib, Abdug‘afur xattot, Mirzo Sharif Dabir, toshkentlik Muhammad Yunus Toyib Toshkandiy, Abdulvahobxo‘ja muhrkan, eshon Abdusami‘xo‘ja Xatib o‘g‘li kabilar ko‘zga ko‘ringan xattotlardan bo‘lgan. Bu xattotlar nasx, shikasta, nasta‘liq kabi yozuv usullarini puxta egallaganlar. Xattotlik san‘ati asosan Qo‘qon, Toshkent, Andijon, Xo‘jand, O‘ratepa kabi shaharlarda ko‘proq rivoj topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nuttgens, Patrik (1983), Arxitektura tarixi, Prentice Hall
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Qo`qon> xonligi_memorchiligi
3. <https://uz.eferrit.com/arxitektura-jadvali-binolarning-dizayndagi-garbiy-tasiri/>

